

Bitlisli Dîvân Şairi Müştâk-ı Bitlisî ve Âsârü'l-Müştâk Esrârü'l-'Uşşâk Adlı Eseri¹

A Divan Poet From Bitlis: Mushtak-i Bitlisi and His Work Asar al Mushtak Asrar al Ushak

Rıdvan ULUÇ *

Öz

Bu çalışma, 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısında Bitlis'te yaşamış, Kâdirî tarikatına mensup mutasavvıf bir şair olan Müştâk-ı Bitlisî (ö.1242/1832) ve onun Âsârü'l-Müştâk Esrârü'l-'Uşşâk adlı eseri üzerine yapılan bir incelemeyi kapsamaktadır. Müştâk-ı Bitlisî eserinde soyu, ailesi, eğitimi, hocaları ve ayrıca Kâdirî ve Nakşibendî tarikatı ayinleri ile onların zikir metotları hakkında izâhlarda bulunmuştur. Müştâk-ı Bitlisî, eserde başta Bitlis olmak üzere Erzurum, Muş, İstanbul, Siirt, Tekirdağ, Bağdat, Hicaz gibi yerlere yaptığı seyahatler esnasında tanık olduğu olayları ve günlük yaşama ait önemli notları da ayrıca nakletmektedir. Eser bu yönüyle bir hatırat eseri olma özelliği de taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müştâk-ı Bitlisî, Âsârü'l-Müştâk Esrârü'l-'Uşşâk, tasavvuf, Bitlis.

Abstract

This study examines Asar al-Mustak Asrar al-Usshak, the work of Kadirî mystic Mushtak-ı Bitlisi who lived in the second half of the 18th century and the first half of the 19th century in Bitlis (d.1242/1832). Mushtak-ı Bitlisi wrote about his lineage, family, education, teachers, and the important events of his era giving extensive coverage of Kâdirî and Nakşibendî orders. He described the events that he witnessed during his visits to Bitlis, Erzurum, Muş, Istanbul, Siirt, Tekirdag, Baghdad and Hijaz.

Key Words: Mushtak-ı Bitlisi, Asar al-Mushtak Asrar al-Ushak, mysticism, Bitlis.

¹ Bu çalışma, yazarın *Müştâk Baba: Âsârü'l- Müştâk Esrârü'l-'Uşşâk, İnceleme-Tenkitli Metin* (Harran Üniv. SBE, 2013) adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Mardin-Kızıltepe İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü. ulucridvan@gmail.com

GİRİŞ

Anadolu’da on üçüncü yüzyılda yayılmaya başlayan tasavvuf düşüncesi, sonraki yüzyıllarda tekke ve tarikatlar vasıtasıyla daha da gelişmiş ve Müslüman Anadolu halkı arasında önemli bir kültür ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Tasavvuf, özellikle sanat ve edebiyat gibi pek çok alan ve faaliyet üzerinde etkinlik kazanarak bunlara yön vermiştir. Bunda mutasavvıf kimliğiyle öne çıkan şahsiyetlerin sanatla uğraşmasının da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Tasavvufi düşüncenin sanat ve edebiyat ürünleri üzerinden halka daha kolay bir şekilde anlatılabilir olması, birçok mutasavvıf şair ve müellifin yetişmesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Halk arasında “Müştak Baba” olarak tanınan Müştâk-ı Bitlisî de edebiyat ve sanatla uğraşan bu önemli mutasavvıf isimlerden biridir.

Çalışmaya konu edilen *Âsâru’l-Müştâk Esrâru’l-Uşşâk* (Âsâru’l-Müştâk) adlı eserin müellifi Müştâk-ı Bitlisî, Anadolu’daki önemli ilim merkezlerinden biri olan Bitlis’te dünyaya gelmiş, Bitlis’teki ünlü âlimlerin tedrisatından geçerek icazet almış önemli bir mutasavvıftır. Divan edebiyatı şiir geleneğine bir divan oluşturacak derecede vakıf olan Müştâk-ı Bitlisî, şiirlerinde tasavvuf düşüncesini esas almış ve bu yönüyle tasavvuf düşüncesini yaymaya gayret etmiştir.

Bitlis’te yetişen Müştâk-ı Bitlisî gibi mutasavvıf ve sanatkâr bir kimliğe sahip şahsiyetlerin özellikle edebî eserlerinin bilinerek tanınması, İstanbul dışındaki ilim ve kültür merkezlerinin Osmanlı kültür havzasına yaptığı katkıyı tespit etmek bakımından önem taşımaktadır. Müştâk-ı Bitlisî’nin bugüne kadar sadece *Divan*’ı üzerine araştırmalar yapılmış; fakat bu çalışmaya konu ettiğimiz *Âsâru’l-Müştâk Esrâru’l-Uşşâk* ve *Na’tu Resulü’s-Sakaleyn* gibi eserleri üzerinde yeterli çalışma yapılmamıştır. Bu noktadan hareketle bu çalışmada Müştâk-ı Bitlisî’nin, tasavvufi dokusu ağır basan bir hatırat niteliğinde olan *Âsâru’l-Müştâk Esrâru’l-Uşşâk* adlı eseri üzerinde durduk. Eserle ilgili yaptığımız incelemelerden yola çıkarak müellifin hayatı ile ilgili önemli hususlara da değindik. Bu amaçla ilk bölümde müellifin hayatı, ikinci bölümde de müellifin söz konusu eseri üzerinde durarak vardığımız sonuç ve bulguları ortaya koyduk.

A. MÜŞTÂK-I BİTLİSÎ

1. Hayatı

Halk arasında, “Müştak Baba” ve “Şeyh Müştâk” olarak bilinen Müştâk-ı Bitlisî, 1172/1759 yılında Bitlis’in tarihî mahallelerinden biri olan Zeydan’da doğmuş, çocukluğunu burada geçirmiştir. Gerçek ismi Muhammed Mustafa olup şiirlerinde “Müştak” mahlasını kullanmıştır. Babası İbrahim Efendi’dir.¹ Müştâk-ı Bitlisî, *Âsâru’l-Müştâk Esrâru’l-Uşşâk*’ta soyu ve nereden geldikleri hakkında

¹ Hüseyin Vassâf, *Risâle-i Müştâkıyye*’de Müştâk-ı Bitlisî’nin babasının Seyyid Süleyman Efendi olduğunu söylemekte; ancak Seyyid Süleyman Babası değil, dedesidir. (Bkz: Müştâk Baba, *Âsâru’l-Müştâk Esrâru’l-Uşşâk*, Süleymaniye Kütüphanesi Mahmud Efendi Bölümü No: 2421, vr. 29a-29b)

yaptığı araştırmalar neticesinde iki türlü bilgiye ulaştığını söylemektedir. Bunlardan ilki şu şekildedir:

Silsile-i tarîkat-ı Kâdiriyye'de muharrer şeyhü'l-enâm ve kudvetü'l-İslâm Ebu'l-Hasan 'Alî bin Muhammed bin Mevlânâ Yûsufü'l-Şemsîyyi'l-Hakkârî -kuddise sırruhu- hazretlerinin nebiresi, 'Alî-yi şânî Şemsü'd-dîn 'Alî -kuddise sırruhu- Hakkârî kazâlarından Şâtâk nâm maħalle gelip tavaṭṭun buyurmuşdur ve anda ecdâdlarımız zuhûra gelip Tâ'ife-i Şemsü'd-dinân ile şöhret bulmuşdur. (Âsârü'l-Müştâk, vr. 136a-136b) Buna göre, Müştâk-ı Bitlisî soyunun Kureys'ten geldiği ve Hakkârî'ye gelip burayı Şemseddinoğulları namıyla yurt edindikleri yönünde bir bilgiye ulaşmaktadır. Müştâk-ı Bitlisî'nin aktardığı diğer rivâyete göre de ailesinin soyu Hz. Ali'ye dayanmaktadır:

Fakîrül-hakîr, bin iki yüz senesi târihinde Vestân kuralarından Gören-deşt nâm karyeye varıp, hazret-i sultân Şeyh 'Abdü'l-kâdirü'l-Gîlânî pîrimiz efendimizin şahîṭü'n-neseb sülâle-i tahirelerinden es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed hazretleriyle görüşüp, 'ulüm-ı zâhirede tahîr-i zamân ve ferîdü'l-devrân oldukları fehm-i kâşırımla 'ale'l-kadri'l-hâl tefehhüm edip, 'acabâ 'ulüm-ı bâṭıne-i mutaşavvıfadan daḫi âşinâ mıdır, deyip 'ammi-zâdeleri es-Seyyid 'Abdu'r-rahmân efendimizin fakîre ihsân buyurdıkları şecere-i hilâfeti kendine gösterdikde, mütebessümen alıp kırâ'at buyurduktan sonra âdâb-ı ehlu'llâh ile mükâleme-i deḫâyîḫ-i tarîkat ve haḫâyîḫ-i haḫîḫatle mübâḫaṣe-i raḡbet ü 'inâyet buyurdukda, ne gûne zerreyi mihr-i tâbân ve kaṭre-i baḫr-i 'ummân maḫv-i meczûb-ı bî-nişân ederse ke-zâlik fakîri daḫi bî-vücûd ü bî-nişân buyurdular: 'Yâ Muştâfâ, sen bizim ḫânedânımızdansın.' diye kerâmetle buyurdular. Ba' dehu, Şâtâk nâm ecdâdlarımız yurduna varıp şorup işte âşinâ oldum. (Âsârü'l-Müştâk, vr.137b)

Müştâk-ı Bitlisî'nin çocukluğu ve aldığı eğitimi ile ilgili malumatı yine kendisinden öğrenmekteyiz. Buna göre, küçük yaşlarda babasını kaybedince dedesi Hacı Süleyman Efendi tarafından büyütülür. (Bkz: Âsârü'l-Müştâk, vr. 29a-29b) Henüz on yaşında iken ilk eğitimini Bitlis'in âlim ve fâzıllarından olan büyük babası Hacı Süleyman Hoca'dan alır. Dedesi onun eğitimi konusunda çok titiz davranır. Bu yüzden ilk eğitimini kendisi verdikten sonra onu büyük amcası Şems-i Bitlisî (Hacı Mahmud Hoca, ö.1200/1788)'nin yanına gönderir. On beş yaşına geldiğinde çeşitli medrese ilimlerini öğrenmeye başlayan Müştâk-ı Bitlisî'nin tasavvufa yönelmesinde Şems-i Bitlisî'nin önemli yeri vardır; nitekim *Âsârü'l-Müştâk*'ın büyük bir bölümünü Şems-i Bitlisî'nin hayatı, kerametleri ve onunla ilgili birtakım anılarına ayırdığını görmekteyiz.

Müştâk-ı Bitlisî'nin tasavvufa yönelmesinde Şems-i Bitlisî kadar, yakın dostu olan Hacı Hasan Şirvanî (ö.1202/1787)'nin de rolü büyüktür. Yirmili yaşlara geldiğinde Hacı Hasan Şirvanî'den Arapça, Farsça ve tasavvuf derslerini almasının

yanında hat sanatı ve şiir talimi de yapar. Müştâk, Hacı Hasan Şirvanî'nin mûsikîşinas olması dolayısıyla mûsikîye de ilgi duyar ve Kadirî tarikatı usulüne göre olan sülûkunu yine onun yanında tamamlar. (Âsârü'l-Müştâk, vr. 30a-30b.)

Müştâk-ı Bitlisî'nin yetişmesinde katkısı olan bir diğer âlim, Hoca Neş'et (Neş'et Baba) (öl. 1222/1807)'tir. *Âsârü'l-Müştâk*'ta verilen bilgilere göre "Müştâk" mahlası kendisine Hoca Neş'et tarafından verilmiştir. (Âsârü'l-Müştâk, vr. 20a-20b)

Müellifin *Âsârü'l-Müştâk*'ta saygıyla bahsettiği ve yetişmesinde katkısı olan diğer bir zât da halk arasında 'Uryân Baba olarak bilinen Şeyh Mahmud-ı 'Uryanî (ö.1237/1822)'dir. Nitekim çalışmamızın konusu olan esere *Âsârü'l-Müştâk Esrârü'l-'Uşşâk* ismini verenin de Şeyh Mahmud-ı 'Uryanî olduğu yine bizzat eserde geçmektedir. (Âsârü'l-Müştâk, vr. 6b.)

Müştâk-ı Bitlisî'nin evlilikleri ve çocukları hakkındaki en geniş bilgiyi *Risâle-i Müştâkıyye*'de bulmaktayız. Buna göre; Bitlis'te Güneş Hanım'la evlenen Müştâk-ı Bitlisî'nin ikisi kız, biri erkek olmak üzere üç çocuğu olmuştur. Bir süre İstanbul Selâmî Efendi Dergâhı'nda şeyhlik yapan Müştâk-ı Bitlisî, Selâmî Efendi'nin 1228/1813 yılında vefatı üzerine dul kalan eşiyle ikinci evliliğini yapar. Bitlis'te iken oğlu Edhem (öl.1304/1887) dünyaya gelir. Üçüncü evliliğini ise Erzurum'da ikâmet ettiği yıllarda Münire Hanım ile yapar.²

Vefatı ile ilgili çeşitli rivâyetler vardır. Vassâf'a göre; 1832 yılında İstanbul'dan ayrılarak Bitlis'e döner, yol uğrağı olan Muş'a varır. Kısa bir süre orada kalmak ister. Burada, şöhretini çekemeyenler tarafından 1832'de öldürülür.³ Gündoğdu ise ölümünü *Risâle-i Müştâkıyye*'den nakletmekle beraber sebebini, amcası Şems-i Bitlisî'nin Muş Ovası'ndaki savaşta Yezidîleri yenilgiye uğratması olarak anlatmaktadır. Başka bir rivâyete göre; Müştâk-ı Bitlisî İstanbul'dan Bitlis'e Erzurum ve Muş üzerinden gelmek ister, bu amaçla Muş'a uğrar, birkaç gün orada kalır, bazı garip hareketlerinden dolayı kendisine sihirbazlık isnat edilir ve bu yüzden boğdurularak öldürülür.⁴ Bir başka rivâyete göre ise; öldürülme sebebi isminin siyasete karışması ve nüfuzunun ilerlemesi, bunun da Muş beylerinin hasedini çekmesidir.⁵ Sonuç olarak, Müştâk-ı Bitlisî hakkında bilgi veren bütün kaynakların birleştiği nokta Muş'ta öldürüldüğü ve ölüm tarihinin 1247/1831-1832 olduğudur. Mezarı Muş'tadır. Mezarı, kişiliği, fizikî yapısı vb. özellikleri hakkında Hüseyin Vassâf şunları nakleder:

² Hüseyin Vassâf, *Risâle-i Müştâkıyye*, İstanbul, Kırkambar Yay., 2012, s.20.

³ Vassâf, *a.g.e.*, s. 23.

⁴ Cemil Çiftçi, "Müştâk" *Maktul Şairler*, İstanbul, Kitabevi Yay, 1997, s.583.

⁵ Bülent Akot, *Müştâk-ı Bitlisî*, İstanbul, İnsan Yay., 2011, s. 49.

Medfen-i mübârekleri Muş'ta, mezâristânın orta yerinde ziyâretgâh-ı en'âmıdır. Orta boylu, beyâzı gâlib uzunca sakallı, elâ gözlü, çekme burunlu, gür kaşlı olup mâlâya'nîyi sevmez, dâimâ hakîkattan sohbeti sever, fukaraya hayrân ve hasenâta meyli gâlib bir zât-ı reşâdet-simâ idi. İrtihâllerinde yetmiş beş yaşında idi.⁶

2. Adı ve Mahlâsı

Asıl adı Muhammed Mustafa olup şiirlerinde “Müştâk” mahlâsını kullanmıştır. “Müştâk” Arapça bir kelime olup “özleyen, arzu eden, göreceği gelmiş olan, can atan” anlamlarına gelmektedir. Ayrıca tasavvufta sevgilinin ulaştığı en üst sınıra “iştiyâk”, bu konumda olan kişiye de “müştâk” denildiğini⁷ hatırlamakta fayda vardır. Müştâk-ı Bitlisî, bu mahlâsı ne zaman ve kimden aldığını şöyle anlatmaktadır:

Halîçe-i İslambol'a düşüp lenger-endâz olduğda, neş'e-bahşâ-yı mecâlis-i 'irfân ve şa'şâ'a-i pîra-yı menâhil-i h'âcegân-ı Nâkşibendân, ma'denü'l-fesâhat ve'l-beyân, menba'ül-belâgat ve't-tibyân, sultânü's-şu'arâ, bürhânü'l-ezkiyâ, kerâmetlü 'inâyetlü, hazret-i H'âce Neş'et Baba -kâdessa'llâhü sırrühu'l-'azîzü'l-a'lâ- efendimiziñ huzûr-ı fâyizü'n-nûr-ı evliyâ-yı nu'mânelerinde; üç sene miqdâr-ı ta'lîm-i 'ulûm-ı mütenevvî'a-i şettâ ve taḥşîl-i fûnûn-ı müteferriḳa, şî'r ü inşâda sa'y-i tâmm ve mücâhede-i tamâmları edip ḫattâ üstâd-ı müşârun-ileyh hazretleri;

دېدم بجمال يار مشتاق
مخلص بتوداده ايم مشتاق⁸

taḥalluşuyla *Ser-fîrâz-ı Menşûr-ı Süḫan* ismiyle müsemmâ maḥlaş-nâmeleriyle beyne'l-enâm şehîr ü mümtâz enzâr-ı aḳdes ü enfâs-ı muḳaddesleri berekâtıyla şâ'ir-i şöhret-şî'âr-ı rengîn-âşâr ve nâzım-ı güher-nişâr[u şîrîn-güftâr olup ... (Âsârü'l-Müştâk, vr. 20a-20b) Buna göre, İstanbul'da Hoca Neş'et'ten üç sene çeşitli ilim dersleri alan şaire Hoca Neş'et, yeteneği ve şiire olan ilgisinden dolayı *Müştâk* mahlâsını vermiştir.⁹

⁶ Vassâf, a.g.e., s. 25.

⁷ Şemseddin Samî, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul, Kapı Yay., 2011, s. 879.; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı Yay., 1991, s. 265.

⁸ Arzulanan sevgilinin cemalini gördüm. Mahlâs olarak sana *Müştâk*'ı verdim.

⁹ Dîvân edebiyatında *Mahlâs-nâme* ve mahlâs verme geleneği denince akla Hoca Neş'et gelmektedir. 18. yüzyılda yaşayan Hoca Neş'et, öğrencilerine mahlâsnâmeler yazarak onlara verdiği değeri kanıtlamıştır. Nitekim Hoca Neş'et'in öğrencilerinden olan Müştâk-ı Bitlisî'ye de mahlâs vermiş olması doğaldır. Hoca Neş'et'in Müştâk-ı Bitlisî'ye yazdığı, *Mahlâs-nâme-i Müştâk Efendî*, 134 beyitten müteşekkil Farsça bir manzumedir. (Bkz: Ali Yıldırım, *Dîvân Edebiyatında Mahlâs ve Mahlâs-nâmeler*, Akçağ Yay., Ankara, 2010, s. 199.)

3. Seyahatleri

Ömrünün büyük bölümünü seyahatle geçiren Müştâk-ı Bitlisî, *Âsâru'l-Müştâk*'ta seyahatleri ile ilgili geniş bilgiler vermektedir. Buna göre Bitlis'te sülûkunu tamamladıktan sonra "nâ'il-i hilâfet"¹⁰ olup Bağdat'a gider, Bağdat'ta "Nakîbü'l-Eşrâf"¹¹ tarafından kendisine kırk derviş verilir. Hilâfetten sonra Bağdât'tan Hindistan'a kadar gidip Serendib, Hicâz ve Şâm'ı ziyaret eder. Şâm ziyaretinden sonra Trabzon'a, oradan da Bitlis'e döner. Seyahatlerinin çoğunu İstanbul'a yapar. Onun 1023/1789 ve 1229/1814 yıllarında İstanbul'a geldiği ve uzun yıllar orada kaldığı, İstanbul'da bulunduğu sıralarda Mısır'a sefer düzenlenmesine karşılık vermek amacıyla görevlendirilen Sadrazam Yusuf Ziya Paşa (öl. 1818)'nın yanında Mısır'a gittiği ve bu vesileyle Kudüs'ü ziyaret ettiği rivâyet edilmektedir.¹² Bu konuda yazdığı bir manzumesi şöyledir:

Sahrâtu'llâha bi'âyn-i 'ibret
Kim bakarsa olur ehl-i dikkât
Kara taş olsa çü kalb-i Müştâk
Nerm olur bu ne 'acâ'ib hikmet¹³

Müştâk'ın birçok şiirinde yer adlarını kullanması ve bazı beldelere methiye yazması, ne derece seyahat meraklısı olduğunu göstermektedir. Ahmet Doğan, *Divan*'ı hakkında hazırladığı çalışmasında¹⁴ Müştâk'ın seyahat ettiği mekânları ve yazdığı methiyeleri şöyle tespit etmiştir:

Bağdat:

Irmakları be-her-gâh şevk ile söyler Allâh
Bağdâd'a buldular râh enhâr-ı şehri Bidlîs

Rum, Acem, Mekke:

Ey nebiyyü'l-Arabî pâdişeh-i Rûm u Acem
Ve'y habîbü'l-medenî şâhid-i şehri Bathâ

Hıta, Dara:

Hâşâli'llâh olamaz dergehinin der-bânı
Hân-ı hâkân-ı Hıta kayser-i Rûm u Dârâ

¹⁰ Tarikatların hemen hemen hepsinde, şeyhlik makamına hilâfet denilir. (Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, Anka Yay., 2004, s.120.)

¹¹ Tekkelerde, şeyh vekili unvanını taşıyan kimselere denir. Bunlar manevi eğitimde mesafe almış kişilerdir. (Bkz: Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 193)

¹² Vassaf, *a.g.e.*, s. 21-22.

¹³ Bkz: Mehmet Kemal Gündoğdu, *Müştâk-ı Bitlisî*, İstanbul, MEB Yay., 1997, s. 256.

¹⁴ Bkz: Ahmet Doğan, *Müştâk-ı Bitlisî*, Ankara, Akçağ Yay., 1995, s. 31-32.

Acem, Yemen, Hindistan:

Var mıdır şimdi aceb böyle vezîr-i zî-şân
İşte Rûm işte Acem işte Yemen Hindistan

Irak, Hicaz:

Ey dil nice bir geşt idelim Rûm u Irak'ı
Mahbûbu olup azm-i Hicâz eyleyelim gel

İsfahan:

Seyreyle dîde-bâna ser çekmiş âsumâna
Ta'n eyler İsfahân'a kuhsâr-ı şehir-i Bidlîs

İstanbul, Şiraz:

Şehr-i Şîrâz'da değil bil ki Sitanbûl'da dahi
Böyle bir dil-ber-i mümtâz bulunmaz aslâ

Keşmir:

Mahrûse-i 'âlemde yok böyle güzel belde
Reşk-âver-i Hindistan Keşmir-nişân Bidlîs

İstanbul'dan Muş'a yaptığı bir seyahat esnasında öldürüldüğü konusunda çoğu kaynağın görüş birliğine vardığı Müştâk'ın, tasavvuf öğretilerine uygun biçimde, seyahati bir yaşam tarzı olarak benimsediği ve ömrünün çoğunu mürşid arayışıyla geçirdiğini söylemek mümkündür.

4. Eserleri

Müştâk-ı Bitlisî'nin kaynaklarda bahsedilen manzum ve mensur eserleri şunlardır:

Âsârü'l-Müştâk Esrârü'l-'Uşşâk: Müştâk-ı Bitlisî'nin çalışmamıza konu olan eseridir. İkinci bölümde eser üzerinde durulacaktır.

Dîvân-ı Müştâk: Müştâk-ı Bitlisî'nin Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere tasavvufî konularda yazmış olduğu şiirlerinden oluşan eseridir. Klasik edebiyatta kullanılan pek çok nazım şekli; başta vahdet-i vücûd olmak üzere, tarikat, ibadet, inanç, âlemler, makamlar, Kadîrîlik ve tarikat mürşidlerini konu alan şiirler yazmıştır. Eser üzerinde iki çalışma yapılmıştır.¹⁵

Na't-ı Resûlü's-Sakâleyn: Nesir ve nazım biçiminde yazılmış tasavvuf konulu Arapça bir eseridir. İçerisinde tasavvufî konular, âyet ve hadislerle beraber Kâdirî tarikatının zikir ve icazet metodunu anlatmaktadır. Bir nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu 4369 numarada kayıtlıdır. 281 sayfadan müteşekkildir.¹⁶ Bunların dışında *Mektûbât-ı Kimyâ-yı Müştâk*,¹⁷ *Bahar-*

¹⁵ Bkz: Doğan, *a.g.e.* ve Gündoğdu, *a.g.e.*

¹⁶ Daha geniş bilgi için bkz: Akot, *a.g.e.*, s. 91

nâme,¹⁸ *Mişkâtü'l-Müştâk Mir'âtu'l-'Uşşâk*¹⁹ adlı eserlerinin olduğu muhtelif kaynaklarda zikredilmektedir.

5. Tarikatı

Müştâk-ı Bitlisî, Kâdirîye tarikatına mensuptur.²⁰ Birçok eserinde Kâdirîliğin inanç sistemi, gerekleri, zikir şekli ve mürşitleri üzerine hâtıra ve düşüncelerini yazmıştır. *Divan*'ındaki çoğu şiirinde Kâdirî olduğunu ve Abdulkadir-i Geylânî (ö.1166) 'nin müridi olmakla gurur duyduğunu açıkça söylemektedir:

Tekye tekye gezeriz °âşık-ı dervîşânız
Dervîş olmadık ise nev-heves-i îşânız

...

Şeyh Abdülkâdir'in çâker-i kemterleriyiz
Peyrev-i pîr-i cihân hem-nefes-i rindânız

Kâdirîyiz Kâdirî gül gibi başda gezeriz
Zirâ biz hâk-i reh-i pâdişeh-i Geylânız²¹

Bunun gibi birçok şiirinde Kâdirîlik ve Abdulkâdir-i Geylânî'ye vurgu yapan Müştâk-ı Bitlisî'nin Kâdirîlik macerası Bağdat'a gidip Abdulkâdir Geylânî'nin mezarını ziyaret etmekle başlar. Bağdat'a giden Müştâk-ı Bitlisî orada birçok âlim, fâzıl ve ârif kimselerle görüşür, tanışır ve Bağdat'ta Kâdirî şeyhinden icâzet alır. (Bkz: Âsâru'l-Müştâk, vr. 19a,19b.) *Âsâru'l-Müştâk* ta Kâdirîlik ve tarikat adabı üzerine uzun uzadıya durulmaktadır. Kâdirî Tarikatı'nın Müştâkiyye şubesi, Müştâk-ı Bitlisî'ye izafeten gelişmiştir. Müştâkiyye şubesi başta Bitlis olmak üzere Muş, Erzurum ve Doğu Anadolu'nun diğer illerinde dervîşleri; İstanbul'da da oğlu Edhem vasıtasıyla yayılmıştır.²²

6. Sanatçı Kişiliği

Müştâk-ı Bitlisî'nin *Âsâru'l-Müştâk* ve *Na'tu Resûlü's-Sakaleyn* gibi eserlerinin yanında çoğunlukla Türkçe olmak üzere Arapça ve Farsça, üç dilde, toplu şiirlerinin bulunduğu eseri *Divan*'ıdır.²³

¹⁷ *Risâle-i Müştâkiyye* de *Mektubât-ı Müştâk* adıyla geçen bu eser, "Gayr-ı matbudur" şeklinde belirtilmekte olup hakkında herhangi bir bilgiye henüz ulaşılamamıştır. (Bkz: Vassâf, *a.g.e.*, s.30.)

¹⁸ Müştâk'a ait olduğu iddia edilen bu esere araştırmalar sonucu ulaşılamamıştır. Kaynaklarda, Farsça yazılmış olduğu söylenmektedir. (Bkz: Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 44; Vassâf, *a.g.e.*, s. 30.)

¹⁹ Bu eserin yazılıp yazılmadığı ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Müştâk, böyle bir eser yazacağını sadece *Âsâru'l-Müştâk* ta söylemektedir. Bkz: *Asâr*, vr. 162a.

²⁰ Vassâf, *a.g.e.*, s.17;"Kâdirîye" *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDVA Yay., 2001, s. 131.

²¹ Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 308.

²² Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 29; Kâdirîliğin Müştâkiyye kolu hakkında daha geniş bilgi için bkz: "Kâdirîye" *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yay., 2001, s. 131.

²³ *Divan*'ı için bkz: Doğan; *a.g.e.*

Müş tâk-ı Bitlisî'nin Arapça ve Farsçaya bu dillerde eser verecek derecede hâkim olduğunu söylemek mümkündür. *Âsârü'l-Müş tâk*'ta Şems-i Tebrîzî (ö.1248), Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî (ö.1273), Molla Câmî (ö.1492)'den alıntılar yapması; Eşrefoğlu Rûmî (ö.1469), Fuzûlî (ö.1556), Nâbî (ö.1712), Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö.1772)'nin şiirlerini iktibas yoluyla kullanması Fars ve Osmanlı şiirinin önemli temsilcilerinin etkisinde kalarak kendini yetiştirdiğini göstermektedir. *Âsârü'l-Müş tâk*'ta kaleme aldığı şu ifâdeleri onun edebî birikimini ortaya koymasına bakımından kanaatimizce değer taşır:

Sizlerle bi'l-mu' ayyene, huzûr-ı fâyizü'n-nûr-ı aqdes ve şoĥbet-i seniyye-i mü'eşşire-i muqaddeslerinde bulunduğumuz hâzerât-i ehlu'llâh ya'nî ilâ yevmi'l- kıyâm ibkâ-yı nâm-ı kirâmı nıyyetiyle bu eşnâlarda kalem-i cünbân-ı ihtimâm etdiğim, el-Hâcc Maĥmûd H'âce Efendi ve el-Hâcc Hasan H'âce ve Şeyĥ 'Uryân Baba ve Mollâ İbrâhîm H'âce -qaddesa'llâhu esrârahum- hâzretleri ve 'âlem-i seyâhatde yine hâzır-ı meclis-i seniyyeleri olduğum Üskûdâr'da medfûn sâbıku'z-zıkr eş-Şeyĥ Şâdık Efendi ve İslâm-bol'da H'âce Neş'et Baba ve Şeyĥ Gâlib Dede ve Qanlıca'da eş-Şeyĥ 'Afâ Baba ve Hâzret-i Eyyûb Enşârî -radıya'llâhu te'âla 'anhu- medfeni bâlâsında, ĥakîm İdrîs-i Bidlîsî hem-şehrîmiz köşkü ittişâlinde medfûn eş-Şeyĥ 'İsâ ve Çelebi Efendi ve eş-Şeyĥ İsmâ'il Efendi ve ĥayr-i maĥallerde, meşelâ Tekir-tâğı'nda kerâmetlü Qerîmî Baba ve Hâfız Baba mâ-ĥaşal gerek 'Arabistân u 'Irâq ve Kürdistân u Rûm ve âfâq-ı 'âlemdede görüp hem-meclis olup ĥalvet ü celvetlerinde bulunup ülfet ü ünsiyyet etdiğim zevât-ı kirâm-i zü'l-ihtirâm -qaddesa'llâhu esrârahum- esâmileriñ ta'dâda merâm olunsa, lâ-mümkin bilâ-ımkân qabilindendir. (*Âsârü'l-Müş tâk*, vr.148b)

Müş tâk-ı Bitlisî'nin mutasavvıf ve şair kimliğinin yanında musikî hayranlığından da söz edilmelidir. Nitekim musikî ile çocukluk yıllarından itibaren ilgilenmiş ve musikî onun hayatında daima önemli bir yer tutmuştur. *Âsârü'l-Müş tâk*'ta kendisinin musikî merakı hakkındaki bazı anılarına yer vermiştir. Sözgelimi daha on yaşlarında iken, dedesinin onu kiraz ağacının altında at kuyruğu kıllarından tahta bir tambur yapıp "sazendegân" gibi şarkı söylerken yakaladığını şöyle anlatır:

Ey yârân, işbu sefîh budalâ oğlan böyle vâlih ü ĥayrân qalırsa zümre-i güzîde-i 'ulemâ-yı zî-şândan olmayıp zamânımızın ebnâ-yı zamân-ı cühelâ-yı dervîşân-ı buñlân-nişânlarından olur zannederim. Hele ol tâ' ifeden olduğundan râzî olalım, ĥavfım budur ki; bu 'aşkıyâ meşrebiyle zümre-i dâlle sâzendegân ve tanbûre-ciyândan olup eşkıyâlar cerîdesine muqayyed ola. Zîrâ bundan çend rûz aqdem bir gün ben, kiraz ağacına çıkıp kiraz düşürdüm. İşbu budalâ, at kuyruğu kıllarından bir tahta tanbûre yapıp getirip benden ĥabersiz olduğum kiraz ağacı

sâyesinde gûne gûne, renk renk nağamât u terâne terennümâtlarla şanbureciler gibi şanbûre çalmağa başladı. (Âsâru'l-Müşâk, vr. 142a-142b)

Müşâk-ı Bitlisî ileriki yıllarında musikî ile olan ilişkisini daha da ilerletmiş ve ruh hastalıklarını iyileştirebileceğine inandığını ise bir şiirinde şu şekilde belirtmiştir:

Ehl-i şikem idrâk edemez musikî ilmin
Pâkize-edâ câna safâ rûha gıdâdır.

...

Âvâz-ı bülend ile demiş Hazret-i Lokmân
Hikmetle tegannî maraz-ı 'ışkâ devâdır.²⁴

B. ÂSÂRU'L-MÜŞTÂK ESRÂRU'L-'UŞŞÂK

Müşâk-ı Bitlisî'nin *Âsâru'l-Müşâk Esrâru'l-'Uşşâk* adlı eseri içeriği ve üslubu açısından dikkat çekici birçok özelliğe sahiptir. Ne zaman yazıldığını kesin olarak saptayamadığımız bu eser, 18-19. yüzyıl Bitlis ve çevresinin tasavvufî iklimini ve dönemin zihniyetini temsil etmesi açısından son derece önemlidir. Bu önem başta onun bir hatırat ve biyografi olma niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında tasavvuf, ahlak ve günlük hayat ile ilgili verdiği bilgilerde anlaşılır olma kaygısıyla bazen halk deyişleri ve ifadelerini kullanması, bazen de tasavvufî konuların doğal bir özelliği olarak terminolojik üslubuyla birçok önemli tasavvufî eserden geri kalmadığını görmekteyiz. Kanaatimizce bütün bunların yanında içerdiği şiir örnekleri bakımından da dönemin kayda değer eserlerinden biridir. Divan edebiyatımızın gazel, kaside, kıta, müfred gibi birçok nazım örneklerinin eserde bolca kullanılması, Müşâk-ı Bitlisî'nin divan sahibi olduğunu da düşünürsek, mutasavvıf kimliğine Divan şairi vasfını da kattığını söyleyebiliriz.

1. Eserin İsmi

Eserin tam ismi *Âsâru'l-Müşâk Esrâru'l-'Uşşâk*'tır. Müşâk-ı Bitlisî eserin girişinde eserin önemi ve yazma sebebini açıklarken, esere bu ismin 'Uryan Baba tarafından verildiğini şöyle aktarmaktadır:

'Uryânî Baba -sellemehu'llâhu te'âlâ- efendimiz hazretleriniñ bir gün ziyâret-i evliyâ-i nu'mânelerine varacak oldum, işbu kitâbın tesvidâtın koynuma koydum. Tefe'ül bi'l-hayr niyetiyle bakalım ne buyururlar diye huzûr-ı devletlerine varıp kadem-i muhteremleriñ ba'de't-takbîl kıyâmen el kavuşdurup nuṭṭ-ı pâklarıñı gözetdikde kendine maḥşûş ıstılâhât-ı devletleriyle 'Otur kurbân âferin, Müştâk koynunu cevâhirlerle taldurmuş.' ve gene on daқиқadan şoñra 'Âsâru'l-Müşâk Esrâru'l-'Uşşâk' telaffuzuyla üç kerre nuṭṭ buyurmuşlardır. (Âsâru'l-Müşâk, vr. 6a-6b)

²⁴ Gündoğdu, a.g.e., s.136.

Müştâk-ı Bitlisî eserin ismi konusunda yaşanmış bir olayı da aktarmaktadır. Buna göre; bir gün sofu bir çiftçi Müştâk'ın evine gelir ve ona rüyasında, cennet gibi bir bahçenin duvarları ve ağaç yapraklarında *Âsârü'l-Müştâk Esrâru'l-'Uşşâk* yazdığını gördüğünü söylemiştir. Bu bahçede çalışan hizmetkârlara bunun sebebini sorduğunda; bu güzel kitabın sayfalarında Allâh yolunda sözler olduğu için bu bahçenin her yerinde *Âsârü'l-Müştâk Esrâru'l-'Uşşâk* yazılı olduğunu söylemişlerdir. (Âsârü'l-Müştâk, vr. 4b)

2. Eserin Nüshaları

Çoğu kaynakta *Âsârü'l-Müştâk*'ın üç nüshasının olduğu söylenmektedir.²⁵ Biz de hem yurt içi hem de yurt dışı kütüphanelerin kataloglarında yaptığımız araştırmalar sonucunda şimdilik eserin üç nüshasının olduğu kanaatine vardık. Bu nüshalar şu şekildedir:

Birinci Nüsha: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Yazma Eser Koleksiyonu 2421 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunan nüshadır. 130x80 mm. ebadında, rik'a hattıyla yazılmış, yeşil meşin ciltli, söz başları ve cetveller kırmızı, satır sayısı 16 olup 249 varaktan ibarettir. Varakları düzgün biçimde sıralanmamıştır. Nüshada 54a-54b-55a-55b varakları, 64a-64b-65a-65b-66a-66b-68a-68b ile yer değiştirmiş biçimdedir. Ayrıca nüshanın sonunda, nüshayı elinde bulunduran kişiye ait olduğunu tahmin ettiğimiz iki kız çocuğunun doğumunda bahseden iki ayrı varak mevcuttur.

İkinci Nüsha: Bu nüsha, Ankara Milli Kütüphane Yazma Eserler Bölümünde 06 Mil Yz B 1114 arşiv numarası ve 1808 Dvd numarasıyla kayıtlıdır. 260x155-190x93 mm. ebatlarında, 21 satır ve 135 varaktır. Harf filigranlıdır, nesih hattıyla yazılmış olup şemseli, zencirekli, köşebentli, kahverengi meşin ciltlidir. Cetvelleri ve söz başları kırmızıdır. Bu nüshada 183a-183b ve 184a-184b varakları eksiktir. Nüsha kısmen yıpranmıştır.

Üçüncü Nüsha: Eserin üçüncü nüshası ise Mısır-Kahire Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu'ndadır. Bu nüsha, rik'a hattıyla yazılmış olup 21 satır ve 99 yapraktan oluşmaktadır. 245x185 mm. ebadındadır.

3. Eserin İçeriği

Âsârü'l-Müştâk Esrâru'l-'Uşşâk Müştâk-ı Bitlisî'nin soyu, çocukluğu, ailesi, hocaları, tasavvufî eğitimi, seyahatleri, Osmanlı coğrafyasındaki tasavvufî yaşamı, bazı tarikat pirlерinin yaşamı ve kerametlerini anlatan hem biyografik hem hatıra niteliği taşıyan ve hem de tasavvufî konulardaki görüşlerini anlattığı eseridir. Müştâk-ı Bitlisî şeyh ve tarikat pirlерinin yaşamı, kerametleri, kendi soyu ve ailesi hakkında yaptığı araştırmalar ile birçok tarihî ve tasavvufî meseleye ait fikirleri;

²⁵ Bkz: Akot, *a.g.e.*, s. 82.

tevbe, takva, nefsin merhaleleri, kerâmet, ibadet vb. dinî-tasavvufî pek çok kavramı detaylı biçimde izâh etmekte; âyet, hadis ve hikâyeler yoluyla okuyucuya kavratmaya çalışmaktadır. Bunların yanında 19. yüzyıla ait sosyal yaşam tarzı; Bitlis, Erzurum ve İstanbul, Muş, Tekirdağ vb. şehirlerde tanık olduğu ya da duyduğu günlük ilginç olay ve hikâyeleri de anlatmaktadır.

3. 1. Sebeb-i Te'lif

Müşâtak-ı Bitlisî eserinin girişinde; “Efendimiz tarafından me'mûren muvaffak olup ancak yirmi yedi cüz'ünden yedi cüz'ü tesvîd, mâ-bâkı yirmi cüz'ü terk ve metrük çalmış iken hâlâ şadr-ı şudûr-ı ekrem bedr-i bûdür-ı efham naşîr-i nuşret-resâ-yı 'asâkir-i Arz-ı Rûm zahîr-i hâcet-revâ-yı cüyûş-ı muvahhidân-ı ümem ziyâ-yı şâ'sâ-â-ârâ-yı eķâlîm-i 'âlem, devletlü, nuşretlü, merhâmetlü, veliyyü'n-ni'am, fârûkiyyü's-şiyem, bermekirü'l-kerem, İskender-haşem, fâtiḫ-i Mışır u Kâhire el-Hac Yûsuf Ziyâ Paş -'âzâmâ'llâhu eclâlehu- efendimiziñ çerâğ-ı ziyâ-pîrâları sâbîkân vâlî-i 'Arz-ı Rûm-ı behcet-rûsûm, vezîr-i âşaf-naşîr, el-merḫûm 'Abdî Paşa -rahîmehu'llâhu te'âlâ²⁶- ḫâzretleriniñ maḫdûm-ı 'arâfet-rûsûmları, müderrisîn-i kirâmdan ṭarîkât evlâdım, vâkıfû'l-esrâr, kemâletlü, necâbetlü, cânım cânânım, nûrum 'Oşmânım, es-Seyyid Nûrî 'Oşmân-dîdâr Befefendi -zâde'llâhü 'ilmühü ve 'irfânühü şadaḫahü ve beyânehu-ḫâzretleri, müsvedde-i mezkûreyi itmâmını niyâz ve tekmi-line teşevvuk-sâz olduğda, müceddeden şevke gelip دل و قل و خير الكلام ما قل و دل²⁷ vefkince her çend iktîşâra niyyet olundu ise de الكلام يجز الكلام²⁸ mâ-şadâkıyla yirmi yedi cüz'î bâliğ ve ekşer cüzleri bilâ-tesvîd taḫrîr ve bi-ḫamdillâhi'l-meliki'l-mu'ini'n-naşîr itmâm ve resîde-i derece-i ḫitâm olup medîne-i Bidlîs ve Arz-ı Rûm ve İslâm-bol ve sa'ir bilâd-ı Rûm'da kâ'in ṭarîkât-ı Ḳâdiriyye ve Naḫşibendiyye üzre evlâdlarım düdmân-ı dervîşâna ve ba'zen ma'rifet-mend-i gevher-şinâs olan yârân-ı 'azîzâna birer nüşâ-i tenmî-at-ı ğayret-i tâze ṭarafında sebeb-i ḫande ya'nî güldürecek bir hoş eğlencedir, diye ihdâya niyyet olundu.” (Âsârü'l-Müşâtak, vr. 1b-2a) diyerek, eserinde açık veya gizli biçimde meşhur evliya ve aziz insanların söz ve hallerini anlatmaya karar verdiğini ve eser yarım bırakılmış halde iken Mısır Fâtihi Yusûf Ziyâ Paşa'nın veziri Abdî Paşa'nın maḫdumu olan talebesi Seyyîd Osman Nurî'nin teşvikiyle, yarım kalan eseri tamamlamaya niyet ettiğini ve laf lafi çeker misali sözün uzadığını söylemektedir. Eserde güzel bir inşâ üslubuyla Allah'a hamd, Hz. Muhammed'e de salat ve selamdan sonra *Sebeb-i Te'lif* bölümü gelir.

Müşâtak, *Âsârü'l-Müşâtak*'ı yazma sebebini; “Medîne-i Bidlîs ve Arz-ı Rûm ve İslâm-bol ve sa'ir bilâd-ı Rûm'da kâ'in ṭarîkât-ı Ḳâdiriyye ve Naḫşibendiyye üzre evlâdlarım düdmân-ı dervîşâna ve ba'zen ma'rifet-mend-i gevher-şinâs olan

²⁶ Allah ona rahmet eylesin!

²⁷ Kelamın en hayırlısı kısa ve en delaletli olanıdır.

²⁸ Söz sözü çeker.

yārān-ı 'azîzâna birer nüshâ-i tenmî' at-ı ğayret-i tâze tarafında sebep-i ħande ya' nî güldürecek bir hoş eğlencedir diye ihdâya niyyet olundu. Aşhâb-ı hâl ve erbâb-ı kemâl zevât-ı kirâm ve ħazret-i zü'l-ihtirâmdan ricâ ve niyâz olunur kim ba' zı mahallerinde ħalet-i ħayret ve cezebât-ı ħayrânî ile imlâ ve inşâsında ğalât ve nokşânı var ise de maĥv u işbâtına himmet ve şihhâtime rağbet buyurup dîde-i istihzâ' ve çeşm-i ħaħâret-i ħöd-bîn ü ħöd-nümâ ile kuşûra nazar buyurulmaya. Zîrâ işbu nushâ-i şevk-baĥşâ ve şâĥife-i ferâĥ-fezâ, fâsıkânîñ fişk u fesâdına imdâd, 'âşıkânîñ 'aşkıñı ziyâd ve 'ârifânîñ mâye-i ser-mâye-i 'irfânîñ izdiyâd eder, her varâkı bir miĥekk-i imtiĥân ve her bir şâĥîfesi bir âyîne-i şûret-nümâ-yı 'âlemiyândır." (Âsârü'l-Müştâk, vr. 3a) şeklinde belirtmektedir.

Anlaşılaçağı üzere Müştâk-ı Bitlisî, bu eseri özellikle tarikat dostları ve dervişlerine ibret alınacak, ders çıkarılacak, anlattığı evliyânın söz ve davranışlarından tasavvufî sırlar bulunacak bir eser olması amacıyla hazırlamıştır. Nitekim bu bölümün devamında, meramının daha anlaşılır olması sebebiyle bir Arap cariyeye hikâyesi anlatılmaktadır. Hikâyeye göre; Esir Pazarı'na gelen bir Arap cariyesi, aynada kendi "kara" yüzüne bakarken, yanına gelen biri ona, "Bu ayna güzeli güzel, çirkinini çirkin gösterir. Şayet bir eksiklik görürseniz o sizin güzel olmayan yüzünüzün aksidir, sakın aynaya kusur buyurmayınız." der ve cariyeye bir parça tebeşir verir. Arap cariyeye de bu tebeşiri yüzüne sürer ancak meydana çıktıktan sonra cümle cariyeye ve halayıklar ona gülmüş, onunla dalga geçmiştir. Anlaşıyor ki Müştâk-ı Bitlisî eserini bütün çirkinlikleri olduğu gibi gösteren gizli bir aynaya benzetmektedir. Nitekim hikâyenin sonunda şu beyti vermektedir:

İşbu esrâr-nâmemiz âyîne-i 'irfândır

Nîk ü bed kendiñ görür mir'ât-ı hoş-bünyândır.

(Âsârü'l-Müştâk, vr. 4a)

Müştâk-ı Bitlisî giriş bölümünde iki münacat, bir na't ve Kâdirî tarikatı piri Abdülkadir-i Geylânî'ye yazılan bir muhâmmese yer vermiştir. (Âsârü'l-Müştâk, vr. 12a-12b-13a) Bundan sonra; kısaca kendi hayatı, seyahatleri, mürşitleri ve tasavvufa nasıl başladığının yanı sıra kendisinin mürşit arayışı hakkında bilgi verir ve birinci bölüme geçer.

3.2. Eserin Bölümleri

Müştâk-ı Bitlisî *Âsârü'l-Müştâk*'ın hemen başında kitabın hacmi ile ilgili olarak, eserin yirmi yedi bölümden oluşturulup tamamlandığını söylese de eseri incelediğimizde, yirmi yedi bölüm olarak tasarlanan eserin ancak bir giriş ve üç ana bölümden meydana geldiğini ve her bir bölümü, gerek tasavvuf eğitimi gerekse sosyal hayatında önemli yer tutan ârif kimselerin yaşamları, eğitimleri, seyahatleri ve kerametlerini, belli bir kompozisyona bağlı kalmadan, sohbet havasında anlattığını görmekteyiz. Bu bölümlerin içerikleri genel olarak şu şekildedir:

Birinci Bölüm: “Ol meczüb-ı cezebātu'r-rahmānī, mürşid-i haqqānī, ‘ārif-i serā’ir-i Rabbānī, şohbet şeyhim efendim es-Sultān eş-Şeyh el-Ḥāc Ḥasanü’ş-Şirvāniyyü'l-Kādirī -ḳaddesa’llāhū sırrahū'l-‘azīz- efendimizin aḳvāl-i ḥasene ve aḥvāl ü ef’āl-i müstaḥseneleri beyānıñdadır.” ifādeleriyle başlayan ilk bölümde Hacı Hasan Şirvanî’nin söz ve davranışlarından bahsedilmektedir. Burada Hasan Şirvanî’nin doğumu, ailesi, onunla tanışmasına dair anılar anlatılmaktadır. Bunun yanında alt başlıklar halinde Şirvanî’nin kerametleri ve yaşadıklarından hareket ederek kişiliğine dair bir portre çizilmeye çalışmış, yer yer tasavvuf ve Allah ehlinin özellikleri, insan-ı kâmil ve nefsin mertebelerine dair izahata, Hoca Abdülcelil ve Hasan Sezâî’nin yaşamı ve kerametleri ile Bitlis’i övmek amacıyla iki methiyeye yer verilmiştir. Yine aynı bölümde Bitlis tarihine ait bazı siyasi olaylardan da bahsedilmiştir. (Bkz: Âsâru’l-Müştâk, vr. 27a-105b.)

İkinci Bölüm: Büyük amcası Şems-i Bitlisî olarak bilinen Hacı Mahmud Hoca hakkında yazılan ve; “Ol şems-i tâbân, ‘arş-ı ‘irfân ve ol hürşid-ı dirahşân, sipihr-i cāvidân, maḥmūdü'l-fi‘āl, ‘amm-i büzürgüvārım, efendim sultanım sultānü'l-‘āşikīn şems-i Bidlisî es-Seyyid eş-Şeyh el-Ḥāc Maḥmūd Ḥ’āce ḥazretleriniñ ‘alāvüsü’t-tāḳatı ‘ayân ve şerḥ ü beyāndadır.” diye başlayan bölümdür. (Âsâru’l-Müştâk, vr. 135a-150b.) Bu bölümde Şems-i Bitlisî’nin hayatı, ailesi, soyu ve hocalarından bahsedilmektedir. Müştâk-ı Bitlisî ayrıca kendi soylarının nereden geldiği hakkında yaptığı araştırma ve vardığı sonuçları, hayatını ve seferlerini, tanıştığı önemli şahsiyetleri ve tanık olduğu kayda değer olayları da yine bu bölümde anlatır.

Üçüncü Bölüm: Melamî Şeyhi Molla Seyyid İbrahim-i Şirvanî’nin hayatı, kerametleri ve ölümünün anlatıldığı ve diğer bölümlere nazaran daha kısa tutulan bölümdür. (Bkz: Âsâru’l-Müştâk, vr. 203b-294a.)

3.4. Eserde Bahsedilen Şahsiyetler

Daha önce de belirtildiği üzere eserin büyük bir bölümü Müştâk-ı Bitlisî’nin üzerinde etkisi bulunan ve “Bitlis evliyâları” olarak nitelediği üç şahsın söz ve kerametlerine ayrılmıştır. Müştâk-ı Bitlisî bunu şöyle ifade etmektedir:

Ey oğullar, ben irşâdiyyete me’mūr değılim lâkin eknün ya‘nī ḥālā bi-mennihi te‘ālā, medīne-i Bidlis’de ‘ārif-i Rabbānī Sultān el-Ḥāc Ḥasan Şirvānī gibi, Şems-i Bidlisî Sultān el-Ḥāc Maḥmūd Ḥ’āce gibi ve sultānü'l-Melāmiyyūn Mollā İbrāhīm Ḥ’āce gibi ‘ārif-i dil-āgāh, ḥazerāt-ı ehlu’llāh, zevāt-ı zī-şānı bırakıp tarafımıza gelmeñize ne lâzım ve ne ḥacet deyip her birlerin ḥāl u maḳālleriniñ yoklayıp mezkūruñu ḥāllerine muvāfiḳ meşreblerine muṭābıḳ ‘Sen var el-Ḥāc Ḥasan Ḥ’āce’ye ḥizmet eyle’ ve diğesine ‘Sen var el-Ḥāc Maḥmūd Ḥ’āce’den bī’at eyle’ ve diğesine ‘Sen var Mollā İbrāhīm Ḥ’āce ḥazretlerine’ diye sevḳ-i ib‘āş buyururlar idi ve ekşer zühd-i ḥām ve kendi kendine şūfī-i ḥuşḳ olup vera‘-ı nā-

fercâm ile hod-bîn ve tâ'at-fürûş olan zâhidleri Mollâ İbrâhîm Hâce'ye irsâl buyurlar idi. (Âsârü'l-Müştâk, vr. 215b)

Âsârü'l-Müştâk'ın büyük bölümü bu şahsiyetlere ayrılmış, bu bakımından eser hatırat niteliğine büründürülmüştür. Eserde kendisinden söz edilen başlıca şahsiyetler şunlardır:

'Uryân Baba (Şeyh Mahmud-ı 'Uryânî, ö.1822): Aslen Bitlislidir. *Âsârü'l-Müştâk*'ta "Ahlat Şeyhi Seyyid Şeyh 'Uryân Baba" olarak geçer ve kitaba isim verenin de bu kişi olduğu belirtilmektedir. (Bkz: Âsârü'l-Müştâk, vr. 6b)

Hoca Neş'et (ö.1807): Müştâk, "...menba'-ı belagât, sultânü's-şu'arâ, bürhânü'l-ezkiyâ, kerâmetlü 'inâyetlü..." olarak övdüğü Hoca Neş'et'i İstanbul seferinde tanıdığını, yanında üç sene boyunca çeşitli ilim, şiir ve inşa dersleri aldığını, Arapça-Farsça şiir yazmayı onun sayesinde başardığı ve özellikle "Müştâk" mahlasıyla Hoca Neş'et sayesinde şiir vadisinde tanınır hale geldiğini ifade etmektedir. (Âsârü'l-Müştâk, vr.19b-20a)

Abdulğafur Hoca (öl. ?): Yukarıda anlatılan şahsiyetler kadar olmasa da *Âsârü'l-Müştâk*'ta keramet ve kendisiyle ilgili anılardan bahsedilen bir diğer zat da Abdulğafur Hoca'dır. Kendisi Müştâk'ın dedesi Molla Süleyman'nın babasıdır. Müştâk, "Müşârun ileyh ya'ni cedd-i 'âlâmız Seyyid Hacı 'Abdulğafûr Hoca" şeklinde kendisinden sık sık övgüyle söz eder. (Bkz: Âsârü'l-Müştâk, vr.117a, 117b, 140b)

Şeyh Abdülcelil (Korukcuzâde, öl. 1747): *Âsârü'l-Müştâk*'ta, "Der beyân-ı münâfese vü münâkaşe-i eş-Şeyh 'Abdü'l-celil" başlığı altında bu şahsiyete özel bir bölüm ayrılmıştır. Ne zaman doğduğu belli değildir. *Âsârü'l-Müştâk*'tan öğrendiğimize göre; günün birinde Bitlis'e gelir ve kısa zamanda tanınır. Böylece Şems-i Bitlisî ve Hacı Hasan Hoca ile yakın dostluklar kurar, hatta her ikisine hilâfet verir. Abdülcelil'in Bitlis'e gelişi Selim Han zamanına denk gelir. İstanbul'da vefat eden Şeyh Abdülcelil'in Eyyüb Ensârî civârında İdrîs Köşkü ismiyle bilinen köşkün yukarısında Kâriker Tekyesi'nde medfûn olduğu *Âsârü'l-Müştâk*'ta kaydedilmiş ve yine ölümüne düşürülen bir tarihe de yer verilmiştir. (Bkz: Âsârü'l-Müştâk, vr.79b,85b)

Hacı Süleyman Hoca (öl. ?): Müştâk-ı Bitlisî'nin dedesidir. Müştâk-ı Bitlisî, dedesinden bahsederken; "El-merhûm cennet-mekân ya'nî dedem el-Hâcc Süleymân Efendi hâzretleri gerçi muşarreblerden olamadıysa da ebrârlardan bulunduğu pederlerinî nuṭṭ-ı şerîflerinî sudûrundan kaç-ı nazâr, kendininî şâkirdlerinden nice nice kimesneler ebrârâne keşf ü kerâmetlerin görmüşler. Henüz söylerler, âhîr 'ömürlerinde hânesine varmaya terk edip 'Alemdâr Câmî'i derûnunda bir hücre yapıdırıp anda kalırlar idi. Faḫîr, henüz bulûğa resîde olup,

Ramāzān-ı şerīf'in 'öşr-i āhirinde mezkūr dedem hāzretleriyle gūyiyā i' tikāfa girip, leyle-i evvelinde uykuya varıp, iħtilām olup ancak hādāseten sinnimizīñ iktizāsından hāvfa zāhib olup ğusle gidemedim.” (Āsāru'l-Müştāk, vr. 57b) diyerek onun keşif ve keramet sahibi olduğunu, evini terk edip inzivaya çekildiğini belirtir. Küçük yaşlarda babasını kaybeden Müştāk-ı Bitlisî'nin eğitimi üzerinde titizlikle durduğunu öğrendiğimiz Süleyman Hoca'nın, tasavvuf yolunda ehil bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.

Muhammed Sadık Erzincanî (ö.1794): Şems-i Bitlisî'ye intisap etmiş, Nakşibendî şeyhlerinden olup kendisi hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir. (Bkz:Āsāru'l-Müştāk, vr. 20a, 189a)

Hasan Sezâî (ö.1738): Bu şahısla ilgili olarak Edirneli olduğu, burada geniş bir nüfuza ve on sekiz köle ile cariyeye sahip olduğu yönünde bilgilere yer verilmiştir. (Bkz: Āsāru'l-Müştāk, vr. 100a, 100b)

Bunların dışında Müştāk'ın, kerametlerini naklettiği veya seyahat ettiği yerlerde tanıdığı diğer tarihi şahsiyetler ise şunlardır: Musa El-Hamzevî (öl. ?), İsmail Fakirullah (öl. 1734), Selime Hatun (öl. ?, Şems-i Bitlisî'nin kızkardeşi).

3.5. Tasavvuf

Müştāk-ı Bitlisî birçok önemli tarikat şeyhinin hayat hikâyesi, hatıra ve kerametlerinden bahsederken bunlardan meramının dost ve dervişânının ahlakî ve tasavvufî konulardan ders çıkarması olduğunu sık sık belirtir. Özellikle, meşâyihin yaşamı veya kerametlerini anlatırken ve anlattıktan sonra sık sık tekrarladığı;

Gelelim kışşamıza ey Müştāk
Şevk ile hışşeler alsın 'uşşāk

beytiyle, anlatılan hatırat ve kerametten dinleyenlerin dersler çıkarmasını istediği anlamaktayız. (Bkz: Āsāru'l-Müştāk, vr. 15a-56a-70b-96a-143b-178b-246b)

Eserin tasavvufî içeriğinin en önemli kaynakları; ayet, hadis ve dinî hikâyelerdir. Tasavvufî meseleleri okuyucuya kimi zaman vaaz havasında ayet ve hadislere doğrudan başvurup onları açıklayarak, kimi zaman da ahlakî bir hikâye anlatarak izah etmeyi tercih etmiştir.

Müştāk-ı Bitlisî kitabın ilk bölümlerinde tasavvuf yolculuğuna nasıl başladığına, bu yolculuğun başında mürşide bağlanma isteğine ve mürşid arayışına ve bu isteğin neden hasıl olduğu konularına açıklık getirmektedir. Bu yüzden eserin ilk kısımlarında kendine sorduğu; “Be-hey aşık-ı zār u bî-çarār ve'y Müştāk-ı dīdār-ı yār, seni diyār-ı 'amādan 'ālem-i melekūta ve 'ālem-i melekūtdan işbu 'ālem-i nāsūta gönderen cenāb-ı Perverdigār, niçin gönderdi neye geldin, ne

edeceksin ve nereye gideceksin yâ-hû 'azîzâ? İşbu 'âlem-i ecsâm, her çend 'âlem-i nâ-fercâm-ı fenâdır ve lâkin mezra'a-i nüzhetgâh-ı 'âlem-i bekdâr, âvân-ı fıtrat u zamân-ı hilkatde bi-iktizâ-yı hâlet-i beşeriyet, saña reng-â-reng emânetler i' ta ve nev' nev' dürer güher-i müsteşnâlar ihdâ olunduğdan mâ-'adâ, benim gibi bir âyîne-i mücellâ ve secencel-i Mevlâ-nümâ i' fâsîndan ğaraż, dem-â-dem ü dâ'imâ zikr ü fikr-i cenâb-ı Mevlâ ile müsaykal u muşaffâ ve dîde-i şevk-i Hüdâ ile ruhsârıma temâşâyâ idmân, tâ hüs n ü ân hâzret-i pâdişâh-ı zî-şân ya'nî hâzret-i sulţân rûh-ı revân efendimizi seyerân edip, nefsiñi bilip, Rabbîsini bulup, aşlına erip, işbu tûmturâk-ı mecâzdan fâriğü'l-bâl olup ve muhâbbet-i hâzret-i cânânı haqîkate meyl-i vişâl lâzım değıl mi?" (Âsârü'l-Müş tâk, vr. 16a, 16b) soruları aslında kendisi için bir uyanış anı ve okuyuculara da bir uyarı mahiyetindedir.

Müş tâk-ı Bitlisî, tasavvufî yolculuktaki ilk adımın bir mürşide bağlanmakla atılabileceğini savunur. İdeal bir mutasavvıfın özelliklerini anlatırken; *nefs in mertebeleri, insân-ı kâmil, tevbe, vera', takvâ, seyr ü sülûk, nef s, fenâ, bekâ* gibi kavramları da izah eder; bu kavramlara günlük olaylardan, hikmetli sözler veya şiirlerden örneklerle açıklık getirir. (Bkz: Âsârü'l-Müş tâk, vr. 60b-71a,73b, 215a) Bunların yanında bazı medrese ve tarikat ehli gibi görünen, "ma'nâ" nın sırrına eremeyen cahil kişilere yönelik eleştiriler de yapar. (Bkz: Âsârü'l-Müş tâk, vr.46b-48a-71a.)

3.6. Tarih

Eser bir tarih kitabı olmadığı için müellif tarihî olay ve şahsiyetleri anlatırken belli bir kronolojiye dayanma kaygısı gütmemiştir. Ancak önemli şahsiyetlerin yaşamını ve bunlara dair anılarını naklederken, özellikle de geniş bir coğrafyaya seyahat ettiğinden dolayı, söz konusu yerlerde tanık olduğu ya da duyduğu önemli tarihî olayları nakletme gereğı duymuştur.

Eserde, Müştâk-ı Bitlisî'nin memleketi olmasından dolayı, Bitlis tarihiyle ilgi önemli olaylardan ehemmiyetle bahsedilmiştir. Bitlis için methiyeler yazan Müştâk-ı Bitlisî'nin Bitlis evliyâları ve tarihinden bahsetmeyi özel bir vazife olarak gördüğü anlaşılır. Bitlis'in methedildiğı aşağıdakine benzer ifadelere sık sık rastlanmaktadır:

"Darü'l-'ubbâd, beldetü'l-isti' dâd, burc-ı evliyâ, ma' denü'l-'ulemâ ve meskenü's-şulehâ-yı 'ânî bihî medîne-i Bidlis-i kerâmet-te'sisin evşâf-ı mahmidet-ittişâfları, 'alâ vechi't-tafşil Kitâb-ı Cihân-nümâ'da ve şâniyen belde-i mezkûreniñ hukâm-ı İskender-ihtişâmlarından Velî Şemsü'd-din-zâde büyük Şeref Han - 'aleyhi'r-rağmeti'r-rağmân- hâzretleriniñ te' lif buyurdukları Şeref-nâme nâm târihde icmâlen beyân olmağla haqîr-ü'l-fakîr-i mukteşir de tasfir den keff-i yed edip hemân iki 'aded medhiyye-i manzûme ile iktifâ edip şeyh-i müşâr-un-ileyh efendimiz, lede'z-zuhûr müceddidü'd-dîn ve muhyî'l-eyn olup, ba'zan kerâmât-ı

kudsiyye ve hâlât-ı ‘âliyyeleriñ tahtır kılıp şâyed sebab-i mağfîret-i hüdâvend-i melikü'l-müste‘ân olup mazhar-ı gufrân olalım. (Âsâru'l-Müşâtâk, vr. 89a, 89b)

Eserde Bitlis tarihi ile ilgili beyler arası mücadeleler ile Kürt beylerinden Şeref Han, Selim Han ve Haşim Han dönemlerindeki bazı olaylardan bahsedilmektedir. Bitlis tarihiyle ilgili anlatılan olaylardan biri; Yezidîler ile Çukur yöresi ağalarının birlik olması ve Bitlislilerin bunlarla mücadele etmesidir. Özellikle içeriden ve dışarıdan gelen bu tehdit ve baskılara karşı Bitlis halkının Selim Han'a başvurması ve Han'ın defalarca asker toplayıp dervişlerle beraber Yezidîleri yenmesi anlatılmaktadır. (Bkz: Âsâru'l-Müşâtâk, vr. 93a-94b.)

Müşâtâk'ın Şeref Han ile ilgi anlattığı bazı anıları da vardır. Buna göre Müştâk-ı Bitlisî seyahat niyetiyle Bitlis'e akraba ziyaretlerine gittiği esnada Şeref Han ve dervişlerinin sohbetlerinde bulunur. Bu vesileyle Şeref Han, Müştâk'ın gurbetten âlim olarak döndüğünü anlar ve bir davet sırasında Müştâk-ı Bitlisî'den dedeleri gibi Han'a hizmet etmesi ve resmi işlerine bakması teklifinde bulunur. Bunun üzerine Müştâk-ı Bitlisî; “Kaldı ki faķîrü'l-ħaķîr, kaç seneden beri düdmân-ı ‘Osmâniyân ile hem-celis ü hem-‘inân olup ba‘zı meşrepleriyle meşreblenmişim. Sizlere ve memleketimize dâ‘ir ve hânedân-ı dervîşânemize lâyıķ ve münâsib hizmetler düşerse kendimi dirġ etmem.” (Âsâru'l-Müşâtâk, vr. 175b-176a) şeklindeki sözleri sarfederek Osmanlıya yıllarca hizmet etmiş ve devlet işleriyle uğraşmış biri olarak, kendisine uygun bir iş düşerse bundan geri durmayacağını ifade eder. Bu sözlerin devamında, “Gâh İslâmbol ve gâh ‘Arabistân ve gâh ‘Arz-ı Rûm gâh Ma‘den ve gâh Van ve gâh Çarş ve gâh Kürdistân'da, hizmet-i devletlerinde yel yeperek, segirderek, cesîm cesîm hizmetler görerek leyl ü nehâr etdiğim ikrâr üzre şâbit-ķadem ve ber-ķarâr olup encâm-ı kâr, ba‘zı erbâb-ı ġarâz-ı nâ-bekârların nemîmeleriyle el-merhûm Paşa-yı müşârun-ileyh faķîri nâ-hemvâr fehmedip bunca hizmetlerimizi ferâmüş kılıp kelâm-ı raṡb-ı yâbislerle dil-âzâr olduklarında, faķîr daḡi bunca emeklerime acıyarak ġarâret-i âteş-i ġayretle ġarâretlenip ‘Osmânlı ıstılahı üzre ya‘nî kıızıp ifrâṡ-ı taḡavvürle dedim.” (Âsâru'l-Müşâtâk, vr. 175b-176a) ifadeleriyle de bu görevi hafife aldığını ve reddettiğini kibarca arz eder.

3.7. Edebî Muhteva

Müşâtâk-ı Bitlisî'nin *Âsâru'l-Müşâtâk*'ta Arapça, Farsça ve Osmanlıca şiir yazdığı ve eserinde Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî (öl. 1273)'nin *Mesnevî*'sinden Farsça mensur parçalar, Hafız-ı Şîrâzî (öl. 1390)'ye ait 2 farsça beyit, Molla Câmî (öl. 1492)'ye ait Farsça 1 gazel ve 1 beyte yer verdiği görülmektedir. Bu da Müştâk-ı Bitlisî'nin gerek Osmanlı gerekse Arap ve Fars şiirine hâkim olup eserini de, edebî yönden zengin bir muhteva ile oluşturduğunu göstermektedir.

Müştâk-ı Bitlisî'nin *Âsârü'l-Müştâk*'ta tasavvufî düşüncelerini özetlemek ve kanıtlamak için şairlerine başvurduğu Klasik Osmanlı edebiyatı sanatçıları; Nesîmî (öl. 1417), Eşrefoğlu Rûmî (öl. 1469), Fuzûlî (öl. 1556), Seyyid Nizamoğlu (öl. 1601), Sinan Ümmî (öl. 1657), Niyâzî-i Mısırî (öl. 1693), Nâbî (öl. 1712) Erzurumlu İbrahim Hakkı (öl. 1772) şeklinde sıralamak mümkündür. Özellikle Erzurumlu İbrahim Hakkı'dan 3 beyit ve 1 gazel, Eşrefoğlu Rûmî'den 2 beyit, Fuzûlî'den 2 beyit, Nâbî'den 2 gazel, Nesîmî'den 1 beyit, Niyâzî-i Mısırî'den 1 beyit ve 1 gazel, Sinan Ümmî'den 1 dörtlük ve Seyyid Nizamoğlu'na ait bir manzumeye yer vermesi Osmanlı şair birikimine ne derece aşına olduğunu göstermektedir.

Müştâk-ı Bitlisî bu şairlerden iktibas ettiği şairler, tasavvufî meseleleri izah etmek ve fikirlerini desteklemek için kullanmıştır. Ancak, şairleri söz konusu şairlerin dîvânlarıyla karşılaştığımızda, bazı kelime hatta satır düzeyinde yanlışların, vezin kusurlarının olduğu görülmekte, bu da şairlerin ezberden yazıldığını, müellifin söz sırasında aklına geldiği biçimiyle bu şairleri istinsah ettiği hissini uyandırmaktadır.

3.8. Eserin Dil ve Üslubu

Eser, mensur biçimde yazılmıştır; ancak Müştâk hem kendisine hem de Firdevsî, Hâfız-ı Şîrâzî, Molla Câmî, Nesîmî, Eşrefoğlu Rûmî, Fuzûlî, Nâbî, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi sanatçılara ait gazel, münacât, na't, dua, beyit, kıta, mısra vb. nazım şekillerinden çok sayıda örneğe yer vermiştir. Eserin, bu yönüyle, mensur-manzum karışık bir tarzda kaleme alındığını belirtmek mümkündür.

Müştâk-ı Bitlisî düşüncelerini, tarikat adabını veya şeyhlerin yaşamını anlatırken konunun rahat anlaşılabilmesi için birçok âyet ve hadisleri iktibas ederek kullanmıştır. Kullandığı çoğu hadisin sahih olmasına karşılık, hadis kaynaklarında sahihliği tartışmalı olup da tasavvuf çevreleri arasında meşhur olan sözlerin de hadis gibi verilmesi dikkat çekici bir özelliktir.

Bir diğer dikkat çekici özellik de müellifin çoğu nasihat edici, ibret verici ve yer yer müstehcen sayılabilecek nitelikteki hikâye veya mizahî anlatımlara başvurmasıdır. Eser içinde ayrı başlıklar halinde özellikle belirtilen söz konusu hikâyelerden bazıları şunlardır: *Arap Cariye Hikâyesi* (Âsârü'l-Müştâk, vr.3a-3b), *Dilenci Hikâyesi* (Âsârü'l-Müştâk, vr.4a), *Hürî ile Sûfî Mübârek Hikâyesi* (Âsârü'l-Müştâk, vr.61a), *Maskara ve Melek hikâyesi* (Âsârü'l-Müştâk, vr. 135a), *Berber Aslı ve Zurnazen Abdî Hikâyesi* (Âsârü'l-Müştâk, vr. 227a), *Mahkeme Hikâyesi* (Âsârü'l-Müştâk, vr.232a). Müellif, bu hikâyeler sayesinde anlatmak istediği konuları daha canlı ve ilgi çekici bir üsluba bürümüş, onların günlük yaşamla ilgisini kurmuştur. Bunun yanında, eserde anlatılan tasavvufî konu ya da hatıralardan sonra gelen *Latîfe* başlıklı birçok bölüm, eserin mizahî üslubuna işaret

etmektedir. Bu başlıkla eserde 9 bölüm yer almaktadır. (Bkz: Âsâru'l-Müştâk, vr. 30b, 58b, 60b, 163a, 164b, 168b, 202b, 218b, 247a)

Eserin dili, genel olarak 19. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin özelliklerini taşır. Ancak yazar mutasavvıf olduğu ve eserde ağırlıklı olarak tasavvuftan bahsettiği için Arapça-Farsça tamlama, veciz anlatım ve tasavvufî terimleri çok sık kullanmıştır. Söz konusu kullanımlardan birkaçını şu şekilde örneklemek mümkündür:

... gelip خیر الکلام ما قل و دل vefkince her çend iktisâra niyyet olundu ise de, الکلام یجر الکلام mā-şadaqıyıla ... (Âsâru'l-Müştâk, vr. 2b)

... taht-gâh-ı ulyâlarıdır ki âyet-i kerîme-i و ما یناطق عن الهوی fehvâsıyıla mevşûf ve yek-tâdir ve ol mā-şadaq-ı şerefü'l-mekân bi'l-mekîn ve naşş-ı kâtı'a ile ²⁹ (Âsâru'l-Müştâk, vr. 39b)

... destine bir 'aşâ alıp العصا لمن عصا; aşiler tedîbi için cennetden çıkmış diye üzerime hamle etdikde القضاء ضاق الفضا اذا جاء fehvâsıyıla ol meclis başıma teng olup ... (Âsâru'l-Müştâk, vr. 141b)

Eser genel hatlarıyla tasavvufî bir metin olduğu için, dili doğal olarak günlük dilden farklılık arz etmektedir. Müellif, eserin içinde Arapça-Farsça kelime, deyim ve ifadelerin bolca yer almasının okuyucuyu zorlayacağını düşünmesinden dolayı tasavvufî meseleleri tahkiye üslubuyla ve günlük olaylarla destekleyip halkın anlayabileceği düzeye yaklaştırmaya gayret göstermiştir. Bununla birlikte anlaşılır, öğretici olma kaygısı ve geniş bir kesime hitap etme isteğiyle, eserde halk dilinde yer alan bazı atasözü, deyim ve deyişlere yer vermiştir. Türkçe olmayan bazı deyişlerin anlamını yine kendisi açıklamıştır:

... 'azîzâ, haddim değil ammâ çiftçi eline toğan düşmüş çarb-ı meşeliñ yeñiden kılmış ihyâ ... (Âsâru'l-Müştâk, vr. 62b)

... ğarîb itin kıyruğu dibinde gerek çarb-ı meşel-i meşhûru bilmez misin? (Âsâru'l-Müştâk, vr. 158a)

... mel'abe-i meşhûra gibi birbirlerinden, al taqqe ver külâh ya'nî birbirlerine belki şöbetlerinde bulunanlara ... (Âsâru'l-Müştâk, vr. 48a)

... zîrâ şer'ân, bir hânedeki it olsa ol eve melek gelmez, bu şüretde du'â kabul olmaz ... (Âsâru'l-Müştâk, vr. 135b)

Müellif, eserinin kimi yerlerinde daha anlaşılma kaygısıyla bazı kelime, terim ve ifadeleri ard arda üç ayrı dilde eş anlamları bağlamında sıralamaktadır:

... fî-mâba' d ya' nî bundan soñra ... (Âsâru'l-Müştâk, vr. 40b)

²⁹ Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik. Enbiyâ, 107.

... zânû-be-zânû ya' nî diz-be-diz iclâsa 'inâyet buyurup ... (Âsârü'l-Müştâk, vr. 52b)

... lâkin eknûn ya' nî hâlâ ...”(Âsârü'l-Müştâk, vr. 215b.)

... Lâ-tehaf ya' nî korqma ki bi-izni'llâh, sen düşmanlarına gâlibsın ... (Âsârü'l-Müştâk, vr. 94a)

Müştâk-ı Bitlisî hikâye veya tasavvufî konuları izâh etmede kullandığı açıklayıcı üsluba karşın, tamamen Farsça ve Arapça şiirler de yazmıştır. Bu şiirlerin çoğu aynı zamanda *Dîvân*'da mevcut olup dil ve üslup bakımından külfetlidir.³⁰ Sözü edilen sanatlı üsluba eserin özellikle tasvir bölümlerinde rastlamaktayız. Şems-i Bitlisî'yi anlatırken; “... Ol şems-i tâbân, 'arş-ı 'irfân ve ol hürşid-ı dirahşân, sipihr-i câvidân, maḥmûdü'l-fi'âl maḥmidet-ḥişâl mest ü sekrân-ı mey-ḥâne-i vişâl-i lâ-yezâl, ḥadîka-i dudmân nijadımızñ serv-i ser-sebz-i ser-firâzı ve gülistân-ı ḥânedânımızñ gül-i şad-berg-i güzide-i mümtâzı, siyâdet ve şerâfetlü, meşîhat ve kerâmetlü 'amm-i büzürgvârim, efendim sultanım ...” (Âsârü'l-Müştâk, vr. 135b) biçimindeki ifadelerinin oldukça ağır ve sanatlı bir nesir örneği olduğunu söylemek mümkündür. Bu üsluba başka bir örnek de Molla İbrahim-i Silvanî'yi anlatırken benimsediği üsluptur:

... H'âcegân-ı 'irfân ve ol yekke-tâz-ı pehlivân-ı meydân-ı 'âşıkân ol sulḫân-ı evreng-nişîn-i melâmet-'âlem ve ol bürhân-ı düdmân-ı muvaḥḥidân, eslemü'l-müselleme, meczûb-ı cezebât-ı Raḥmânî ... (Âsârü'l-Müştâk, vr. 203b.)

SONUÇ

Müştâk-ı Bitlisî Bitlis'te doğmuş ve ömrünün büyük bir bölümünü seyahatte geçirmiştir. *Âsârü'l-Müştâk* ta hem Bitlis'te bulunduğu hem de Bağdat, Şam, Hicaz, İstanbul, Muş, Erzurum, İstanbul gibi yerlere seyahatler yaptığı esnada tanıdığı, sohbetinde bulunduğu, bizzat eğitim aldığı çeşitli tarikat pîrlerinin yaşamı, kerametleri ve anıları ile yaşadığı ilginç olayları nakletmiştir.

Müştâk-ı Bitlisî, kendi soyu ve ailesi hakkında bildikleriyle yetinmeyip çeşitli araştırmalar neticesinde öğrendiklerini anlattıktan sonra, çocukluğu ve eğitimine dair önemli bilgileri nakleder. Buna göre ilk eğitimini dedesi Hacı Süleyman Efendi'den aldıktan sonra önemli şair ve mutasavvıflardan Hacı Hasan Şirvanî, Şems-i Bitlisî ve Hoca Neş'et sayesinde birçok ilme vakıf olur ve tasavvuf alanında yetkinliğe ulaşır.

Müştâk-ı Bitlisî'nin tasavvufa başlamasında katkısı olan en önemli mürşit Hacı Hasan Şirvanî'dir. Şirvanî'den çeşitli ilim, edebiyat ve tasavvuf dersleri alan müellif, *Âsârü'l-Müştâk*'ın büyük bir bölümünü Şirvanî'nin ailesi, eğitimi ve

³⁰ Şiirlerinin üslup ve muhtevası için bkz: Doğan. a.g.e.

kerametlerine ayırmıştır. Yine Bitlis'te yaşayan önemli mürşitlerden Şems-i Bitlisî'nin ailesi, çocukluğu, tasavvufî görüşleri, kerametleri ve Hacı Hasan Şirvanî ile olan dostluğundan bahsetmektedir. Melamî şeyhlerinden olan Molla İbrahim-i Silvanî de ailesi, kerametleri ve Bitlis'teki yaşamı hakkında bilgi verilen bir evliyâdır. Molla İbrahim, eserde, halk arasındaki birçok meselede bilgisine ve hak bilirlilik rolüne başvurulmuş bir Melâmî şeyhi olma özelliği ile ön plana çıkarılmıştır.

Müşâtık-ı Bitlisî'nin eğitim aldığı, dinî-tasavvufî görüşlerinden etkilendiği ya da akrabası olduğu için *Âsâru'l-Müşâtık*'ta kendisinden bahsedecek derecede önem verdiği diğer şahsiyetler şunlardır: Hoca Neş'et, Şeyh Mahmud-ı 'Uryanî, Abdülcelil-i Bitlisî, Şeyh Abdülgafur Hoca, Hasan Sezaî-yi Gülşenî, Sadık Muhammed Erzincanî, Erzurumlu İbrahim Hakkı, İsmail Fakirullah, Musa el-Hamzavî... Ayrıca Şeref Han, Selim Han, Haşim Han dönemi Bitlis ile ilgili çeşitli tarihi ve siyasi olaylara da yer verdiğini görmekteyiz.

Âsâru'l-Müşâtık'ın hatırat ve biyografik özelliği kadar tasavvufî muhtevası da ön plana çıkmaktadır. Kadirî Tarikatı'nın Müştâkıyye şubesini kuracak kadar önemli bir mutasavvıf olan Müştâk'ın, Kadirî ve Nakşibendî tarikatının inanç şekli, zikir metodları ve pirlere dair verdiği bilgiler eserin tasavvufî muhtevasını oluşturmaktadır. Tasavvufî konu ve kavramları izâh ederken bazen tarihî, günlük veya mecazî hikâyeler bazen de Hafız-ı Şirazî, Molla Câmî, Mevlana, Eşrefoğlu Rûmî, Fuzulî, Nabî, Nesimî gibi önemli şairlerin tasavvufî eserlerinden yararlanmıştı. Bu yönüyle Mevlâna'nın *Mesnevi* ve özellikle Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Maarifet-nâme* adlı eserleriyle metod bakımından birçok ortak özellikler barındırdığını söylemek mümkündür. Müştâk, bu metodla karmaşık gibi görünen birçok tasavvufî kavram ve meseleyi açık ve somut biçimde izah edebilmiştir.

Âsâru'l-Müşâtık'ın dili 19. yüzyıl Osmanlıcasının özelliklerini yansıtmaktadır. Tasavvufî meseleleri izah edilirken ağırlaşan diline karşın, anı ve hikâye bölümünde günlük dile yaklaşıldığını görmekteyiz. Özellikle tasavvufî kavramların anlatıldığı bölümlerde kullanılan ayet ve hadislerle beraber, bazı Arapça-Farsça deyim ve deyişlerin yine eserde birkaç dilde, peş peşe, açıklandığını görmekteyiz. Bundan dolayı, eserin geniş bir kesime hitap etme kaygısıyla yazıldığını söyleyebiliriz.

Âsâru'l-Müşâtık'ın dikkat çekici bir diğer özelliği; tasavvufî meselelerin çoğunun Klasik Osmanlı edebiyatında kullanılan nazım şekil ve türlerinden gazel, kaside, murabba, muhammes, müseddes, müstezat, rubâî, münacat, na't ile izâh edilmesidir. Bunların yanında Klasik edebiyatta fazla kullanılmayan Türkçe ve Farsça bahr-i taviil örnekleri de esere, nazım-nesir karışık biçimde yazılmış görünümü vermektedir.

Kısacası *Âsârü'l-Müştâk Esrârü'l-'Uşşâk* adlı eser Müştâk-ı Bitlisî'nin ailesi, hayatı, eğitimi, hocaları, tarikat pirleri ve şeyhleri hakkında önemli bilgiler vermesi; yaptığı seyahatleri esnasında 19. yüzyıl Osmanlı coğrafyası ve Bitlis tarihi ilişkin olayları anlatması; tasavvufî kavram ve meseleleri Kâdirî perspektifiyle izah etmesi ve bunların yanında birçok Divan edebiyatı nazım türüne yer vermesi açısından 19. yüzyıl Osmanlı edebiyatına ait önemli bir eser konumundadır. Birçok açıdan zengin bir içeriğe sahip eserin ortaya çıkarılmasının, Klasik Osmanlı edebiyatı açısından olduğu kadar tasavvuf edebiyatı ve tarihi açısından da önemli olduğunu ve bu alanlarda yapılacak araştırmalara kolaylık sağlayacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKLAR

- AKOT**, Bülent (2011), *Müştâk-ı Bitlisî-Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- CEBECİOĞLU**, Ethem (2004), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- ÇİFTÇİ**, Cemil (1997), *Maktul Şairler*, İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- DOĞAN**, Ahmet (1995), *Müştâk-Bitlisî*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜNDOĞDU**, Kemal (1992), *Şems-i Bitlisî*, Ankara: TDV Yayınları.
- GÜNDOĞDU**, Kemal (1997), *Müştâk Baba*, Ankara: MEB Yayınları.
- HASAN** Sezâ-i Gülşenî (2001), *Mektubât-ı Hasan Sezâî*, Haz: Cezair Yarar, İstanbul: Dîvân Yayınları.
- İŞİN**, Ekrem (2001), "Kâdirîye", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları.
- MÜŞTAK-I BİTLİSİ**, *Âsârü'l-Müştâk Esrârü'l-'Uşşâk*, Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Bölümü, No:1114.
- MÜŞTAK** Baba, *Âsârü'l-Müştâk Esrârü'l-'Uşşâk*, Süleymaniye Kütüphanesi Mahmud Efendi Bölümü No: 2421.
- MÜŞTAK-I BİTLİSİ** (1972), *Dîvân-ı Müştâk-Bitlisî*, İstanbul: Takvimhâne-i Amire.
- NÂCÎ**, Muallim (1995), *Lûgat-ı Nâcî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SAMÎ**, Şemdeddin (2009), *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- SERDAR**, Mehmet Törehan (2000), *Rüyalar Şehri Bitlis*, Bitlis: Bitlis Valiliği.
- ULUDAĞ**, Süleyman (1991), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- VASSÂF**, Hüseyin (2012), *Risâle-i Müştâkıyye*, Haz. Sinan Doğan, İstanbul: Kırkambar Yayınları.